

סבינה שפילריין, טרגדיה יוונית או מיתוס על התפתחות הפסיכואנליזה

ד"ר גדי מעוז, החברה היונגיאנית הישראלית החדשה

בחרתי לקרוא למאמר זה טרגדיה יוונית כי זהו סיפור על הרס ומוות, מוות כמעט ידוע מראש, מותה הטרגי של סבינה שפילריין, מות האהבה בין סבינה ויונג ואולי גם תחילת מותה של אהבת הבן והאב בין פרויד ויונג. מאידך זהו מוות המסמל פריצת דרך חדשה

בתיאוריה הפסיכואנליטית כאשר שפילריין במאמרה המצוין ופורץ הדרך "Destruction as a cause of coming into being"¹ יוצרת תובנות של פסיכותרפיה "אחרת", המניבה פירות אחרים, מוחלטים, ואולי גם אסורים. פירות אלו הם תוצר הליכתה האמיצה בתוך השדה האסור, תוך נגיעה בסכנה המתמדת של מעידה ופריצת גבולות. כל מרכיביה של טרגדיה מיתולוגית מצויים בסיפור חייה האישיים והמקצועיים של סבינה שפילריין: המתח בתוך משפחה בין יצר החיים והמוות כפי שהתגלם באופן קבוע בינקותה ובילדותה, התשוקה, הפתיינות וחוסר הגבולות. כמו כן מסעות הגיבור המצטלבים שלה ושל קרל יונג. כך גם מופיעות בסיפור דמויות מיתולוגיות ארכיטיפליות: האב הגדול פרויד, האם והאב הנוראים – הוריה של סבינה.

סבינה שפילריין נולדה ב-1885 למשפחה יהודית מבוססת כלכלית ברוסטוב שברוסיה. אמה שהיתה ממשפחת רבנים ידועה הורשתה ללמוד רפואת שיניים והיתה אחת מהנשים הראשונות שהתאפשר להן ללמוד תחום זה. עם זאת כמעט ולא עסקה בכך שכן במצבה הכלכלי הטוב העדיפה שלא לעבוד ולעסוק יותר בחיי חברה ובילוי. מקורות ההכנסה העיקריים של המשפחה נבעו מעיסוקי המסחר של האב.

את יחסיה המוקדמים של סבינה עם אמה בעלת האישיות הנרקיסיסטית אפיינו כנראה מצבי התקשרות לא בטוחה ובלתי יציבה. בגיל ביה"ס היה הקשר שלה עם אביה, אדם שנטה לפתח מצבי רוח תנודתיים, נטיות דיכאוניות ואף אובדניות, מאופיין במרכיבים סאדו-מזוכיסטיים. ישנם סמנים ורמזים בכתביה של סבינה ובדיווחי יונג מתקופת אשפוזיה על התנהגות פוגעת בעלת גוון מיני מצידו של אביה.

בעת לימודיה בביה"ס התיכון התגלתה כתלמידה מוכשרת ואינטליגנטית אך בעיות התנהגות קשות הביאו אותה ואת הוריה לעימותים חוזרים ונשנים עם מערכת החינוך ובינם לבין עצמם. עם סיום לימודיה התיכוניים ב-1904 נשלחה לסנטוריום בשוויץ לצורך הרגעות והבראה. לאחר מספר ימים עזבה את המקום עקב סכסוך עם הרופא המנהל ועברה להתגורר בבית מלון בציריך. בתוך זמן קצר עוררה מהומה ובעל בית המלון הזעיק את המשטרה שהביאה אותה לביה"ח הפסיכיאטרי בורגהולזלי בהנהלת פרופ' בלוילר, שם התקבלה לאשפוז על ידי הרופא הצעיר קרל יונג שזה עתה סיים את התמחותו ברפואה.

במהלך אשפוזיה תיעדו יונג ועוזרו בקפדנות את התנהגותה ומצבה היומיומי, את הטיפולים שקיבלה ואת קשריה ויחסיה עם הוריה שאף הגיעו מספר פעמים לבקרה. תיעוד זה ניתן למצוא באופן יחסית מפורט בספר שערכה קולין קובינגטון עם ברברה ווארטוןⁱⁱ ובמכתבים שכתב יונג לפרויד ובו סיפר לו על "המקרה" המעניין ובהם הוא מעלה תיאורים רבים שמהם ניתן להסיק להערכתו כי סבינה שפילריין סבלה ממצבים דיסוציאטיביים חריפים האופייניים להפרעה פוסט-טראומטית מורכבת. יונג עצמו הגדיר את מצבה כהפרעה היסטורית. ראויה לציון העובדה שיונג הבחין שאין מדובר במצב סכיזופרני, פסיכוטי ("דמנטיה פרקוקס" כפי שנקראה אז), למרות שהסימפטומים הקשים של סבינה היו עלולים להתפשט כמייצגים הפרעה קשה ביותר. יונג גם ציין את העובדה שהאטיולוגיה של מצבה קשורה לרקע הטראומטי של ילדותה. מעניינת העובדה שהמושג הקליני דיסוציאציה במובנו ההגנתי, כפי שאנו מכירים אותו היום, לא הוזכר על ידי יונג בהקשר למצבה של סבינה שפילריין למרות שיונג הוא אחד מהראשונים שחקרו וכתבו באותן שנים על נושא זה אותו למד מפי מג'אנה הצרפתיⁱⁱⁱ. יתכן שהבנתו של יונג שזהו אחד המנגנונים הנפשיים העיקריים הפועל בעת מצבים סכיזופרניים אותם חקר ועליהם כתב בשנים אלו הסיטה אותו מהאפשרות שההפרעה הלא-סכיזופרנית של סבינה גם היא מאופיינת במנגנון זה. רק בשנים האחרונות מסתמנת במחקר הפסיכופתולוגי גישה המתחילה לבחון את השאלה מהם והאם ישנם ההבדלים איכותיים בין דיסוציאציה ופסיכוזה (כולל סכיזופרניה)^{iv}.

תחת ניהולו של בלוילר החל יונג לטפל בסבינה שפילריין על פי המתווה הפסיכואנליטי החדש שלמד מפרויד. הטיפול נשא פירות והשיפור במצבה של

סבינה היה מהיר למדי. בתוך פחות משנה היא השתחררה מבית החולים לאחר שכבר במהלך האשפוז היא גילתה ענין רב בנושאים רפואיים ופסיכולוגיים והחלה ללמוד בשקיקה רבה בעזרת הספרייה המקצועית של ביה"ח, הצוות הרפואי ויונג בראשם. ראוי לציין שהמודל הטיפולי היה רב-מערכתי וכלל בנוסף לשיחות האנליטיות ופעילות מערכתית בתוך ביה"ח, גם התערבות עם משפחתה של סבינה, בעיקר הנחיות באשר למידת ותכיפות הקשר עם הוריה בעת ואף אחרי האשפוז. זמן מה לאחר שחרורה מביה"ח החלה סבינה בלימודי רפואה בציריך.

בשנים שבהן סבינה התחילה את לימודיה ברפואה היא המשיכה להיות בקשר עם יונג. הוא עקב אחרי מצבה נפגש איתה ספק כהמשך טיפול, ספק כידידות ורומן. ענין זה החל להסתבך, בעקבות שמועות ורמזים אנונימיים. לאחר שנשלחו מכתבי איום חש פרויד שעליו להיכנס לעובי הקורה ולהגן על תלמידו וממשיך דרכו שהסתבך עקב העברה ארוטית של המטופלת שלו. בקובץ המכתבים שהתפרסמו בין פרויד ויונג¹ נמצא גם המכתב שבו פרויד כותב ליונג:

" חוויות כאלה, גם אם כואבות, הנן הכרחיות ולא ניתן לוותר עליהן בקלות. רק אז מכירים את החיים ואת מה שיש לאדם בידו. אני עצמי, אמנם מעולם לא נקלעתי למצב כזה, אולם הייתי קרוב לכך כמה פעמים והיתה לי דרך מילוט צרה... זה מביא לצמיחת העור העבה הנדרש, אנו נהיים אדונים להעברת הנגד שאנו נמצאים בה כל פעם ולומדים לדחות את הרגשות שלנו" (עמ. 136). נראה שהיה משהו במכתב הזה של פרויד ליונג המצביע על כך שפרויד טרם ראה והבין את האספקט המרפא של היחסים והדואליות. הוא הבין היטב את סכנת הפתיינות הנשית ויכולתה להקסים את הגבר אך לא תפס זאת או שלא היה מעונין ליישם את זה עדיין בהקשר טיפולי. יונג המבוהל וחסר יכולת התנגדות למאסטר הגדול ענה לו ממקום אחר של התגוננות ומעמדת וידוי כתב : "... דיברתי איתה על בעיית הילד (שפילריין עסקה באופן אובססיבי במחשבות על הבן שייולד לה מיונג שאת שמו החליטה לקרוא "זיגפריד" על שם הגיבור הארי המיתולוגי. בדמיונה זיהתה בצאצא זה את פרי החיבור המושלם – הקוניוקציו – שבין התרבות הארית והיהודית), שעודי מדמה לעצמי שאני מדבר באופן תיאורטי בשעה שארוס התחבא כמובן מאחורי...כך העמסתי גם את כל השאיפות והתקוות האחרות על המטופלת לבדה מבלי לראות את הדברים אצלי...כאשר הבאתי את המצב הזה עד לשיאו, שבו, בפרוורטיות של הקשר, ניתן היה לחשוב רק על האקט המיני כמשלים הגנתי על עצמי בצורה שלא ניתן להצדיקה מבחינה מוסרית. כשאני אחוז בשיגעוני, שבו אני כביכול קורבן ההסתגלות המינית של המטופלת שלי, כתבתי לאמה שאיני המספק של מיניות ביתה אלא רק הרופא ושלפיכך עליה לשחרר אותי מבתה.. בהתחשב בכך שהמטופלת היתה עד לפני זמן קצר חברתי, שזכתה לאמוני הנרחב, היתה דרך הטיפול שלי במקרה, מעשה נוכלות מלווה בפחד..." (עמ. 139). במיתוס של מסע הגיבור, חייבים הגיבורים כגון אודיסאוס, דיוניסוס, פרסאוס ואחרים, לפגוש במסעם את האנימה, שכן רק בהתקשרותם אליה יש סיכוי שיצליחו במסעם להתפתחות העצמי. סבינה היתה האנימה של יונג. היא מורת הדרך שלו אך כאריאדנה היא גם הקורבן הטרגי

הנעזב והנשכח במפגש סינכרוני במחזה פסיכואנליטי שבו נפגשות שלוש דמויות (פרויד, יונג, שפילריין) שתרמו לא מעט לעיצוב מרכיבים יסודיים של התורה הפסיכואנליטית.

הבלבול שנוצר אצל יונג במהלך הקשרים עם סבינה מזכיר תהליך דומה שהתרחש אצל ברור ברור בערך באותה תקופה בעת שטיפל באנה או. גם כאן היה פרויד מעורב כמעין מדריך וברור שנקלע גם הוא להעברה נגדית ארוטית כלפי אנה או. נחלץ בדרך שונה שהביאה בסופו של דבר לנתק בין ברור ופרויד. במקרה זה אשתו של ברור פתרה לו את הבעיה והודיעה לו חד משמעית: "או אני או היא". ברור החליט לטובת אשתו וסיים את הטיפול באחת. מצב זה הביא להחמרה רצינית מאוד במצבה של אנה או. לאחר שכבר היתה במצב של החלמה. קיימות גרסאות שונות וסותרות באשר לזהותה וקורותיה של אנה או. אך נראה שאת שארית חייה בילתה במוסד והיתה כל העת מכורה למורפיום. ברור כמו יונג ופרויד לא ידעו באותו זמן כיצד להתמודד עם העברה ארוטית מבלי לפגוע במטופלים. לוטן בפרק שכתב בספרה של קובינגטון מצטט בין השאר מנוביק ונוביק^{vi}: "השיעור החיובי מתוך יחסי יונג-שפילריין הוא ששני הגיבורים הדגימו ולימדו אותנו על חשיבותה של אהבה דו-צדדית, מציאותית, אובייקטיבית, אלטרואיסטית כמרכיב חיוני בברית הטיפולית ובטיפול האנליטי.

בדיון על משמעותה התיאורטית של תרומתה העיקרית של שפילריין במאמרה "Destruction as a cause of coming into being", ישנן גישות שונות. קובינגטון במבוא לספר שערכה מנתחת על פי תפיסתה את משמעות הפרדיגמה התיאורטית המתוארת במאמר ביחס להבנות של פרויד, יונג ותיאורטיקנים מאוחרים יותר. קצרה היריעה במאמר זה מלהיכנס לדיון זה. נסתפק כאן בשימת דגש על מספר נקודות שגם היא ואחרים מציינים: ראשית, ברור שמאמר פורץ דרך זה שהיה בזמנו פרובוקטיבי, הביא את פרויד בסופו של דבר לרעיון של אינסטינקט המוות כפי שניסח אותו בסופו של דבר בספרו מעבר לעיקרון העונג. שנית, נראה שסבינה שפילריין הגיעה לרעיון הזה מתוך חוויותיה האישיות הן בעברה והן מיחסי האהבה עם יונג. את הנקודה הזו כנראה לא ראו לא פרויד ולא יונג (אולי לא רצו לראות) אם כי יש לציין שפרויד טען שחלק ממה שהוא כינה "הסתירות הפנימיות במאמר" נובעות מהקומפלקסים האישיים של שפילריין. מענין עוד שמה שהפריע לפרויד זו הנטיה של שפילריין לבסס רעיונות פסיכולוגיים על הנחות ביולוגיות. לדעתו של פרויד זהו מצב לא מקובל לפחות כמו הניסיון לבסס מסקנות פסיכולוגיות על פילוסופיה, פיזיולוגיה, או אנטומיה של המוח – (נראה שלפרויד המדען חשוב להדגיש שאי אפשר לבסס טענה מתחום מדעי אחד על תחום מדעי אחר).

מתוך עיון בדעות השונות בנוגע לשאלת תרומתה התיאורטית המרכזית של שפילריין, ניתן להסכים עם העמדה הרווחת מהמאמרים השונים בספרה של קובינגטון, שמדובר ביצירה תיאורטית הקשורה הן לאטיולוגיה האישית שלה כפי

שאנו מכירים היום מהיומנים, מהמכתבים, מהעדויות ומהפרוטוקולים של בית החולים "בורגהולזלי" וכן מיחסיה הטיפוליים עם יונג. עם זאת ניתן להציע פרשנות נוספת מתוך התבוננות על התפתחותם של תהליכי העברה והעברה נגדית בעת טיפול בטרואמה מורכבת (טרואמה התפתחותית). ניתן לטעון שכל מה שקרה במישור האישי בין סבינה שפילריין ובין יונג צריך להילקח בהיבט העברתי – כלומר מתוך התבוננות וניתוח של יחסי מטפל מטופל. כאשר יונג ושפילריין כבר לא הגדירו את יחסיהם כטיפוליים הם עדיין היו כאלה הלכה למעשה. יתכן שמכך ניתן ללמוד שיחסי טיפול נפשי אינם יכולים להסתיים לחלוטין. כלומר, מזה זמן שהטיפול הסתיים אך להלכה הוא נמשך במובן העברתי (טרנספרנסיאלי) שלעד יהיה שונה מיחסים שניתן לכנותם Real relationships. קשה להבחין בזה בטיפול במקרים שאינם מאוד פתולוגיים. עם זאת המקרה של יונג וסבינה ממחיש את העניין. יתכן שיונג ופריד בשלב כלשהו של הקשר בין שפילריין ויונג הבינו זאת ועל כן עודדו את סבינה בכל דרך להתרחק מיונג. הוא עצמו הבין שעליו להמשיך להגדיר את עצמו כאנליטיקאי של סבינה תוך יצירת מסגרת טיפולית מסודרת כגון גביית תשלום שאם לא כן יסתבך במבוך ללא מוצא. הפתרון שנקט בו בסופו של דבר היה להתנתק מסבינה ובכך לגרום להתרחקותה, זאת למרות הקושי והכאב הרב שהיו כרוכים בכך.

בניתוח רטרוספקטיבי של טיפול יונג בסבינה ניתן לראות כי מדובר באנליזה של מצב דיסוציאטיבי פוסט-טרואומתי. על כך ניתן להסיק היום בעיקר מקריאת הרשומות הרפואיות בעת אשפוז של שפילריין, בהן מתוארות תופעות דיסוציאטיביות בתחילת אשפוז, במיוחד דפרסונליזציה אבל גם דה-ראליזציה. כאמור, פריד, בלילר ויונג קראו לתופעות אלו היסטריה אבל הבינו היטב את המקור הטרואומטי של מצבה. הם גם ידעו שסבינה איננה סובלת ממצב סכיזופרני או פסיכוטי כפי שלעיתים נוטים היום אנשי מקצוע להגדיר בטעות על אף שהתנהגותה היתה יכולה להראות כך. אחת ההוכחות שאין מדובר בפסיכוזה היא שטיפול תרופתי נויורולפטי איננו עוזר למטופל לארגן את אישיותו או להגיע למצב רה-אינטגרטיבי, למעט טיפול הרגעי או נוגד דיכאון שעשוי להקל על עוצמות החרדה והדכדוך אך לא בולם את התופעות הדיסוציאטיביות.

בתזה המרכזית שלה אותה פרסמה ב-1912, שפילריין מצביעה על הקשר בין תהליכי התקשרות מוקדמים והתפתחותם של דחף אהבה ויצר הרס. היא טוענת שהדחף המיני לכשעצמו מורכב משני יסודות משלימים: דחף הרסני ודחף להתהוות העצמי (coming into being). מרכיב מרכזי בתפיסת המוות כחלק מהדחף לחיים הוא מרכיב הקורבנות. יש לזה פרשנויות שונות אך ניתן להתייחס לצד המזוכיסטי שבדחף המוות מהמקום שממנו הוא נחוה על יד סבינה, כלומר מתוך הטרואמה המוקדמת הפרה-אדיפאלית שלה (העדר קשר הולם עם האם) והמשכה בטרואמה אדיפאלית במערכת יחסים עם אב סדיסט ודיכאוני. כמו במרבית המצבים הפוסט-טרואומטיים, במיוחד בטרואמה מורכבת, מתפתחת מעין מחלה אוטואימונית כפי שקאלשד^{vii} מכנה זאת, בה מתרחשת התקפה דמונית על

העצמי העוברת פעמים רבות מפנטזיה למציאות (חיתוכים, כוויות עצמיות, ואפילו אובדנות ממש). זהו מנגנון הגנה שיש בו מרכיבי הזדהות עם התוקפן בפרט כשהתוקפן הוא אדם המסמל באופן אישי דמות אהובה או שבאופן כמעט מיסטי הופך להיות אהוד או אף נאהב. (למשל, מטופלת פוסט-טראומטית במצב דיסוציאטיבי שמזדהה עם המחבלת המתאבדת שהתפוצצה לידה. לצד זה מתגלה גם אספקט סאדו-מזוכיסטי המושלך על אחרים ועל העצמי בחלומות ובמציאות חייה). השלכה זו יכולה להיות מוטלת גם על האנליטיקאי עצמו בתהליך אלכימי שמומס לתוכו מהמיתוס האישי של המטופל. מי שמטפל בנפגעים פוסט-טראומטיים צריך לקחת בחשבון שהחומרים האלו רעילים ובמיכל האטום אין כמעט כל סיכוי להימלט מהשפעתם ומיכולתם לעורר טראומות אישיות של המטפל. זו אחת הסיבות לחשיבותה של האנליזה שעובר המטפל, על מנת שיהיה מסוגל להמשיך בתפקיד המבוגר האחראי ולמנוע 'אקטינג אוט' במציאות היחסים בינו ובין המטופל. נראה שיונג ופרויד למדו על כך מניסיונו המורכב של יונג עם סבינה שפילריין ובהמשך לימדו אותנו. במובן מסוים היו שניהם מעין שפני ניסיונות אחד לשניה שכן מההשלכות הארוטיות שלהם נבעו בסופו של דבר גם חלק מהתובנות האנליטיות שלה המתוארות בעבודותיה. יתכן שאצל יונג התעוררה במהלך היכרותו עם סבינה הטראומה המוקדמת של נטישת אמו שאותה השליך בעצמה על המטופלת שלו. כמי שסבלה כנראה מטראומה דומה השליכה שפילריין את חרדת הנטישה שלה בילדותה על אביה ושנים לאחר מכן על יונג. בקשר המסובך עם אביה ניסתה להכריחו להוות תחליף לאמה הנוטשת בעוד האב השתמש בה כקורבן לתסכוליו. ברבות השנים שחזרה את הטראומה הבסיסית שלה עם יונג שאמנם טיפל בה בכישרון רב אך בה בעת הסתבך בהעברה נגדית חריפה שנבעה בין השאר מתוך הטראומה שלו עצמו.

לסבינה שפילריין היו תרומות נוספות בפסיכולוגיה. היא פרסמה בחייה יותר משלושים מאמרים בנושאים של תיאוריה פסיכואנליטית, אנליזה בילדים וטכניקה טיפולית. למרות חשיבותם הרבה של חלק ממאמרים אלו, עד שנת 1980 הופיע התייחסות אליהם רק בארבע הערות שוליים בעבודותיו של פרויד. אלדו קרוטנוטו הוציא אותה במידה רבה מאלמוניות זו לאחר שהובא לידיעתו חומר כתוב שנמצא ביומניה של שפילריין שנמצאו באקראי במרתף בעת שיפוצים בבנין אוניברסיטה בג'נבה. סבינה שפילריין היא האשה הראשונה שפרסמה עבודת דוקטורט בנושא פסיכואנליטי – דיסרטציה שפרויד חשב שהיא מספיק חשובה כדי לפרסמה בספר השנה של החברה הפסיכואנליטית כמאמר המוביל של הספר. מאמר חשוב שלה על "מקור המילים אבא ואמא" מסכם נושאים שונים בפסיכולוגיה התפתחותית, המשמעות הפסיכולוגית של הנקה, המשחק, התפתחות שפה ועוד, שניתן למצוא פיתוחים שלהם מאוחר יותר אצל ויניקוט, מלאני קליין, פורדהם ואחרים. כבר ב-1912 פירסמה יחד עם אנליטיקאית אחרת שנשכחה, הרמינה האג-הלמוט, את המאמר הראשון בהיסטוריה של הפסיכואנליזה על טיפול אנליטי בילדים. זה היה כעשר שנים לפני המאמר הראשון של אנה פרויד שנחשבת לראשונה שעסקה בנושא. לסבינה היו אז

עשרים וחמישה מאמרים, לפחות עשרה מתוכם על נושאים הקשורים לאנליזה של ילדים.

עולה כאן שאלה מעניינת איך נוצרה השכחה-הדחקה הזו דווקא בקרב אנשי התורה הפסיכואנליטית שהמוטו שלה הוא החזרת המודחק והעלאה ועיבוד של זיכרונות מוקדמים? האם כל זה קרה על רקע הקשר עם יונג והעובדה שיונג ופרויד הפכו להיות יריבים? באזכורים בודדים ושוליים בטלהיים מאבחן את שפילריין כבעלת הפרעה סכיזופרנית והיסטוריה חמורה בעלת מאפיינים סכיזואידיים, מקס דיי מכנה אותה גבולית, ואפילו אלדו קרוטנוטו שהעלה אותה מן האוב בשנות השמונים מתאר אצלה "אפיזודה פסיכוטית". יש אמנם לזכור שבכל תקופה קיימת התבוננות מעט שונה ופרשנות אחרת על מצבי התנהגות (ה-DSM משתנה במובן זה כל כמה שנים) אך יתכן שההתייחסות המחמירה הזו אל שפילריין כאל סובלת מהפרעות נפשיות (כמו שנעשה בזמנו גם ליונג, לפרנצי, לאדלר ולאחרים) מנעה במשך שנים את האפשרות לחזור לכתביה ולרעיונותיה המקוריים. לאחר תקופת נדודים באירופה, נשואים לא מאושרים ולידת שתי בנות, ומתוך תחושה שלא קיבלה את המקום הראוי לה בקרבת פרויד והקולגות הקרובים לו, חזרה לבסוף סבינה שפילריין לרוסיה. היא פעלה שם בתחום הפסיכואנליטי בעיקר עם ילדים ותרמה במספר נושאים תיאורטיים ומעשיים. במהלך מלחמת העולם השנייה לאחר שחזרה לגור בעיר הולדתה הוצאה יום אחד עם שתי בנותיה ויהודים נוספים מחוץ לעיר, שם נרצחו על ידי חיילי גרמניה הנאצית. הסרט התיעודי שמתאר את חייה ומותה מותיר את הצופה בתחושה קשה של החמצה. יונג פרויד והעולם הפסיכואנליטי לא תמיד השכילו להתמודד עם תסביכים אישיים, מאבקי יוקרה וכוח. תגליותיהם וכישוריהם תרמו לחילוצה של סבינה בנעוריה מסבל ודרדור נפשיים אך בגרותה כשהתייצבה לצידם כשווה בין עמיתים התחמקו מלשתפה במסעם והשפיעו בכך על גורלה האישי ועל ההיסטוריה של הפסיכואנליזה.

ⁱ Spielrein, S. (1912). Destruction as the cause of coming into being. *Journal of Analytical Psychology*, 39, 2: 155-186.

ⁱⁱ Covington, C. & Wharton, B. (2003). *Sabina Spielrein, Forgotten Pioneer of Psychoanalysis*. Brunner-Routledge, Great Britain.

ⁱⁱⁱ Janet, P. (1907). *The major symptoms of Hysteria: Fifteen Lectures Given in the Medical School of Harvard University*. The Macmillan Company, New York.

^{iv} Moskowitz, A., Schafer I. & Dorahy M.J. (2008). *Psychosis, Trauma and Dissociation, Emerging perspectives on severe psychopathology*. Wiley-Blackwell, UK

^v פרויד, ז' יונג, ק' ג' (2008). חליפת מכתבים. רסלינג, ת"א

^{vi} Lothane, Z. (2003). Tender love and transference: Unpublished letters of C.G. Jung and Sabina Spielrein (with and addendum/discussion). In Covington, C. & Wharton, B. (Eds.). *Sabina Spielrein, Forgotten Pioneer of Psychoanalysis*. Brunner-Routledge, Great Britain.

^{vii} Kalsched, D. (2003). Daimonic elements in early trauma. *Journal of Analytical Psychology*, 48, 145-159.